

ПОВЕДЕНИЕ НА ДОМАКИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ ПРИ ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЯ ЗА СПЕСТЯВАНЕ И ИНВЕСТИРАНЕ¹

Таня Стайкова Йорданова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Катедра „Финанси и кредит“

e-mail: d010217177@uni-svishtov.bg

Резюме: В настоящата разработка се представят резултати от проведено изследване, чиято цел е да се установят спецификите на поведението на домакинствата при вземането на решения за спестяване и инвестиране. Целта на разработката е да се открият факторите, оказващи въздействие при формиране на решения за отказ от спестяване и инвестиране, и на тяхна основа да се очертае спецификата на поведението на домакинствата в България. Извършен е теоретичен преглед на модели за вземане на индивидуални решения. Представен е модел, чрез който се открояват моделите на поведение на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране.

Ключови думи: поведение на домакинствата, персонален финансов мениджмънт, спестявания, инвестиции.

JEL: D14.

FINANCIAL BEHAVIOUR OF BULGARIAN HOUSEHOLDS AND THEIR DECISION MAKING ON SAVING AND INVESTING

Tanya Yordanova

D. A. Tsenov Academy of Economics-Svishtov

Department of Finance and Credit

e-mail: d010217177@uni-svishtov.bg

Abstract: The following research study presents the results of analysis with a purpose to determine the specific of the households behavior in decision making about savings and investments. The purpose of the research is to show up the factors which bring influence on the households to develop a market orientated behavior and solution for savings and investments. A theoretical review of individual decision making models has been performed. A model is presented to highlight the patterns of household behavior when making saving and investing decisions.

Key words: household behavior, personal financial management, saving, investing.

JEL: D14.

---

¹ Разработката е отличена с 2-ро място в секция „Финанси, икономикс, застраховане и осигуряване“.

Въведение

Последиците от глобалната финансова криза през 2009, динамичните процеси на глобализация, както и спецификата на българското пазарно стопанство налагат промяна в моделите на поведение на домакинствата в България при вземане на финансови решения. В този смисъл вземането на решения за спестяване и инвестиране е процес, върху който оказват влияние редица външни и вътрешни фактори за самото домакинство. **Цел** на настоящото изложение е да се установят определени фактори, оказващи влияние при вземането на решения за спестяване и инвестиране и на тяхна основа да се диференцират два вида поведение – пазарноориентирано и рисково. **Обект** на изследването са решенията на домакинствата за спестяване и инвестиране. **Предмет** на разработката са факторите, оказващи влияние при вземане на решения за спестяване и инвестиране от домакинствата в България. **Тезата** на изложението е, че решенията на домакинствата в България при вземане на решения за спестяване и инвестиране отразяват поведенчески и екологични модели на вземане на решения.

Във връзка с изпълнението на поставената цел се поставят следните **задачи**:

- Да се извърши исторически преглед на концепциите за вземане на индивидуални решения.
- Да се очертае теоретичната рамка на вземането на решения за спестяване и инвестиране от домакинствата.
- Да се представят методологията и резултатите от проведено анкетно проучване в периода юли–август 2019 г.
- Да се представят резултати от изследване на поведението на домакинствата в България при вземане на решения за спестяване и инвестиране през периода юли–август 2019 г. и да се очертае спецификата при вземането на решения.

Извън обхвата на изследването остава динамиката на вземане на решения, основани на доброволните преразпределителни процеси в отделното домакинство.

1. Теоретични аспекти за вземане на решения и специфика на вземането на решения за спестяване и инвестиране от домакинствата

Моделите на вземане на решения могат да бъдат групирани като нормативни, дескриптивни и извлечени от естествената среда. (Карастоянов, 2018).

- Специфично за нормативните модели за вземане на решения, основани на рационалния избор и поведение, е декомпозира-

не на елементите, така че изборите, несигурността и резултатите са експлицитно зададени.

- Дескриптивните модели произлизат от нормативните и разглеждат отклоненията от взетите решения като евристики. Към тази група се отнасят моделите на ограничената рационалност и изкривената рационалност.
- През 80-те години на миналия век възникват моделите за вземане на решение, извлечени от реалната среда. Този подход предлага изследване в динамична естествена среда. Вземането на решение не се разглежда само за себе си, а като служещо за постигането на по-комплексни цели. Към тази група модели се отнасят екологичните модели на вземане на решения, при които изследването не се ограничава само до избора, но включва и цялостната дейност.

В края на Втората световна война в статистиката и икономиката се появяват **нормативните теории** за рационално вземане на решения (Peterson, 2009). Те са основани на рационалния избор на поведение, като проблемите при вземането на решение се декомпозират на елементите си, така че изборите, несигурността и резултатите са експлицитно зададени. Съвременните класически нормативни теории се основават на принципа на оптимизацията и схващанията на Джон фон Нойман и Оскар Моргенщерн (Gilovich. T., 2006). Тяхната теория на очакваната полезност е нормативна, т.к. описва как хората би трябвало да се държат в действителността, ако следват определени изисквания за рационално вземане на решения. Критерий за рационалния избор е оценката на вероятността на всеки възможен резултат, като се отчита ползата. Възможността, която се избира, е оптималната комбинация между вероятност и полза. Фон Нойман и Моргенщерн (Von Neuman, 1944) формулират няколко качествени принципа, които би трябвало да ръководят предпочитанията на рационалния човек при вземане на решения. Ако предпочитанията на хората удовлетворяват тези принципи, тогава поведението им може да се опише като максимализиране на очакваната полза.

При нормативните теории за вземане на решения индивидите максимализират ползата, но за да го направят, трябва да са перфектни рационални агенти, което е невъзможно в реалността. Според Хърбърт Саймън (Simon, 1955) нормативните теории се основават на три допускания:

- Вземащите решение винаги познават в цялостност проблемите, пред които са изправени.
- Проблемите могат да бъдат формулирани като проблеми на ефикасността или ефективността.
- Информацията и ресурсите, необходими да се намери решение, са винаги налични.

Саймън се фокусира върху изследването на психичната дейност на вземащите решение и подчертава, че пълна рационалност, каквато се до-

пуска от моделите на рационалния избор, е нереалистичен стандарт за човешките възможности. Той предлага **принцип на ограничената рационалност**, според който индивидите конструират опростен психичен модел на реалността, след това работят с него. Те се държат рационално, но вътре в границите на собствените си ментални конструкти. Теорията на Саймън за ограничената реалност описва рационално поведение и се превръща в основа за изследвания.

А. Тверски и Д. Канеман приемат идеите на Саймън и изследват предвижданията на теориите за перфектната рационалност и представят различни начини, по които хората се отклоняват от онова, което се очаква от теориите за оптимизацията. (Канеман, Д., Мисленето, 2012) Индивидите вземат решение въз основа на ограничен брой евристики, чрез които редуцират комплексните задачи, свързани с оценяване на вероятностите и прогнозиране на стойностите до опростени оценъчни операции. Според авторите изкривяванията, които са следствие от евристиките, не са случайни грешки, както приемат теориите за перфектната рационалност, и представляват определен модел. За вземането на решения в рискова ситуация Тверски и Канеман предлагат модел, който описва ценностна функция, която насърчава отхвърлянето на риска при печалба и търсенето на риска при загуба (Tversky, 1992). Идентифицирани са три евристики, които използват за оценяване на вероятностите – за представителност, наличност и приспособяване и закотвяне. Под *представителност* се разбира сходство на описанието със стереотипите и вземане на решения въз основа на сходство, а не на базисните процентни вероятности. Евристиката *наличност* е в основата на процес на вземане на решение, при който индивидите предсказват с по-голяма честота дадено събитие в зависимост от бързината, с която могат да си спомнят подобен пример. Евристиката *приспособяване и закотвяне* означава, че индивидите вземат решение, обмисляйки конкретна стойност за неизвестно количество, преди да оценят това количество. В условия на несигурност индивидите вземат решение чрез адаптиране към имплицитно предполагаема точка на съотнасяне, за да направят преценка. Според Канеман и Тверски индивидите по-често генерализират от специфичното към общото.

В основата на моделите на **екологичната рационалност** са двата главни фактора, въведени от Саймън – когнитивните ограничения на индивидите и адаптирането към средата (Gigerenzer, 1996). Гигеренцер предлага модел на бързите и икономични евристики при вземането на решения. В този модел ключово значение имат проксимални подсказки от средата. Пример е да се съди за заплатата на индивид според името на фирмата, в която работи (Карастоянов, 2018). Точността на решението зависи от уменията да се преценяват сигналите от средата и доколко се подсказва периметърът, за който се взема решение. Критерий за рационалността на индивида е доколко когнитивният процес помага за адаптиране към средата. За разлика от критериите в модела на изкривената рационалност в мо-

дела за екологичната рационалност евристиките са специфицирани. Евристиката за разпознаване е полезна, в случаите, при които има силна корелация между разпознаването и критерия. Разпознаването на един от два обекта подсказва, че разпознатият обект има по-голяма стойност по отношение на критерия. Евристиката на разпознаването се прилага най-вече в случаите на ограничено знание, когато само няколко обекта са разпознати, но не всички. Правило за вземането на решение е да се избере разпознаемият обект. В случаите, при които и двата обекта са разпознаеми, в контекста на екологичния подход е формулирана евристиката за леснота на разпознаването. По-бързата разпознаваемост на една от двете алтернативи определя нейната по-висока степен на значимост по отношение на критерия. Моделът изследва в коя среда дадена стратегия е по-добра от друга стратегия.

Историческият преглед на концептуалните основи на вземането на индивидуални решения показва, че решенията на индивидите са неизменна част от поведението в условията на пазарното стопанство. Икономическата нестабилност, в резултат от минали действия, налага изследването на поведението на индивидите при вземане на финансови решения с цел намаляване или предотвратяване на негативни последствия. Решенията за отказ от спестяване и инвестиране оказва въздействие върху стопанската дейност на индивидите² и очертава спецификата в техния модел на финансово поведение.

В основата на финансовите решения е мерната единица за тяхното оценяване – парите. В научната литература всеки опит за изследване процеса на вземане на решение включва проучване, както на решението, така също и на индивида, който го взема. (Карастоянов, 2018). В този смисъл настоящото изследване на вземане решения за спестяване и инвестиране включва както решението, изразено чрез финансови и реални активи, така също и спецификите на домакинството, което го взема.

Изследванията на индивидуалните различия при вземането на решения е несистематично поради прилагането на различни инструменти за измерване на едно и също индивидуално различие или един и същ адаптиран инструмент към конкретно проучване.

В настоящата разработка за изследване решенията на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране се прилага интердисциплинарен подход от психологията (Карастоянов, 2018). Методиката на установяване различията при вземането на финансови решения от домакинствата е адаптирана версия по Карастоянов, според която вземането на решения от индивидите е повлияно от три фактора:

- характеристики на решението;

---

² В основата на теоретичната част от разработката са залегнали изследвания на вземане на индивидуални решения. Поради това в настоящата статия понятията „индивид“ и „домакинство“ да се възприемат като еквивалентни.

- ситуационни фактори;
- индивидуални различия.

Характеристиките на решението при изследване решенията за спестяване и инвестиране са финансовите и реални инструменти, в които домакинствата конвертират паричните си ресурси.

Ситуационните фактори са макроикономически, социални и субективни.

Индивидуалните различия включват вида на домакинството, възрастова група, ниво на образование, ниво и основен източник на доход, финансови цели, стил на вземане на решения.

Поради ограничение в обема на разработката, за да се очертае спецификата на поведение на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране за периода юли–август 2019 г. се прилага двуфакторен модел.

2. Методологически подходи при организацията на анкетното проучване

Целта на анкетното изследване е да се проучи поведението на домакинствата в България при вземането на решения за спестяване и инвестиране. Обективни знания относно процеса на вземане на решения за спестяване и инвестиране от страна на домакинствата могат да бъдат получени единствено чрез анкетиране на самите домакинства. Този директен метод на научно изследване изисква конкретизация на следните методически характеристики:

- Цел на проведеното изследване;
- Обект на изследване;
- Обхват на изследването;
- Период на изследването;
- Начин за осъществяване на изследването.

Основната цел на проведеното анкетно проучване е набиране на информация относно поведението на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране, мотивите за избор на определена стратегия и факторите, с които се съобразяват в тази насока. В резултат на това се изясняват детерминантите на рисковото поведение. За целите на разработката рисковото поведение на домакинствата се определя като отказ или отлагане на вземане на решения за спестяване и инвестиране. **Обект на наблюдението** е всяко случайно избрано обикновено домакинство, независимо от неговото имуществено и лично състояние. Броят на лицата,

влизаци в състава на домакинството, е съобразен в съответствие с резултатите от проведеното преброяване на населението и жилищния фонд в България през 2011 г. Това е последната официално оповестена информация относно състава и структурата на домакинствата в България. **Обхватът** на изследването включва 507 домакинства от градски и селски ареали. Изследването е проведено в **периода юли – август 2019 г.**, като се прилага **методът на записване** на данните в предварително изготвена анкетна карта. Въпросите, включени в анкетната карта, гарантират анонимност на отговорите на отделните участници. Във въпросника авторът ясно и категорично заявява, че информацията ще се използва само за научни цели.

Изготвянето (Славева, 2018) на анкетната карта е реализирано в съответствие с изискванията за провеждане на научно изследване и включва :

- доброволно участие;
- яснота и точност на въпросите, които са от закрит тип.

Анкетираното домакинство има възможност да избира между няколко варианта от отговори и може да посочи един или в определени случаи повече от тях. Анкетираните се идентифицират в две основни насоки според притежаването на финансови инструменти за спестяване и инвестиране или липсата на такива.

Въпросите са структурирани в четири модула, както следва:

- Обща информация;
- Оценка на финансовото състояние;
- Вземане на решения за спестяване;
- Вземане на решения за инвестиране.

Модул „Обща информация“ цели конкретизация на типа домакинство – социален, демографски и образователен статус. Въз основа на отговорите на тези въпроси се определят индивидуалните различия на домакинствата: възраст, образование, вид на домакинството. Модул „Оценка на финансово състояние“ съдържа въпроси, установяващи текущото финансово състояние и богатството на домакинствата в структурно изражение. Чрез въпросите в модул три „Вземане на решения за спестяване“ и модул четири „Вземане на решения за инвестиране“ се извлича информация относно характеристиките на решенията – финансови инструменти за спестяване, структурата на инвестиционния портфейл, както и ситуационни фактори, с които се съобразяват домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране.

От направен преглед на изследвания в областта на персоналните финанси факторите, които оказват влияние върху финансовото поведение

на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране, могат да се класифицират, като:

- Външни фактори (Фактори на макроравнище) – очаквана инфлация, очакван лихвен процент по депозитите, данъци свързани с инвестициите и спестяванията, очакван икономически растеж; спазване на законите;
- Вътрешни фактори (Фактори на микроравнище) – общо ниво на доходи, ниво на очакван доход, величина на дохода за спестяване, удовлетворение от инвестиционната възвръщаемост. Фактор ниво на финансова грамотност включва умения и знания за разпознаване сигналите на пазара, от една страна, и от друга страна, разбиране на персоналните потребности, дефиниране на персоналната мотивация и целите, управление на персоналното богатство и различаване степента на риск в цялостната финансова дейност.

Гореизброените фактори са включени в анкетната карта с цел установяване значимостта на всеки един от тях при вземане на решение за спестяване и инвестиране. Начинът на формулиране на единадесет от въпросите изисква конкретен отговор и разкрива дали при вземане на решението домакинството се съобразява със съответните фактори. Алтернативните отговори са три: „да“ , „не“ , „не мога да преценя“. В този случай възможностите за математически операции са силно ограничени, поради което се работи с честотите, изразяващи броя на домакинствата, които са отговорили чрез определен отговор на даден въпрос. В анкетната карта са включени седем въпроса, които предлагат избор на няколко алтернативни отговора.

Изследването е обработено чрез прилагане на аналитични функции в MS Excel (**Костов, 2018**), приложими за модели с финансови данни.

3. Финансово поведение на българските домакинства – резултати от анкетно проучване

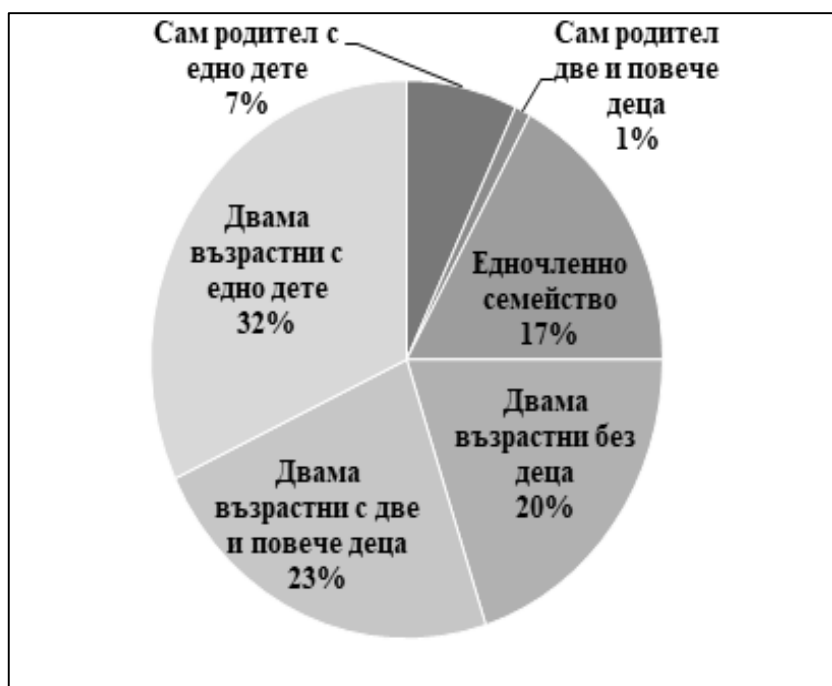
В анкетното проучване, чрез диагностичен анализ (Адамов, 2006) се изследва конкретната ситуация на всяко едно от анкетираните домакинства. За целите на проучването са конкретизирани типовете домакинства в съответствие с официално публикуваната информация от НСИ:

- Подвид едно: едночленно домакинство;
- Подвид две: двама възрастни членове без деца;

- Подвид три: двама възрастни членове с едно дете (детето няма собствени доходи);
- Подвид четири: двама възрастни членове с две и повече деца (децата нямат собствени доходи);
- Подвид пет: сам родител с едно дете (детето няма собствени доходи);
- Подвид шест: сам родител с две или повече деца (децата нямат собствени доходи);
- Подвид седем: двама възрастни с дете/деца (децата имат собствени доходи).

Разпределението в структурен план е, както следва.

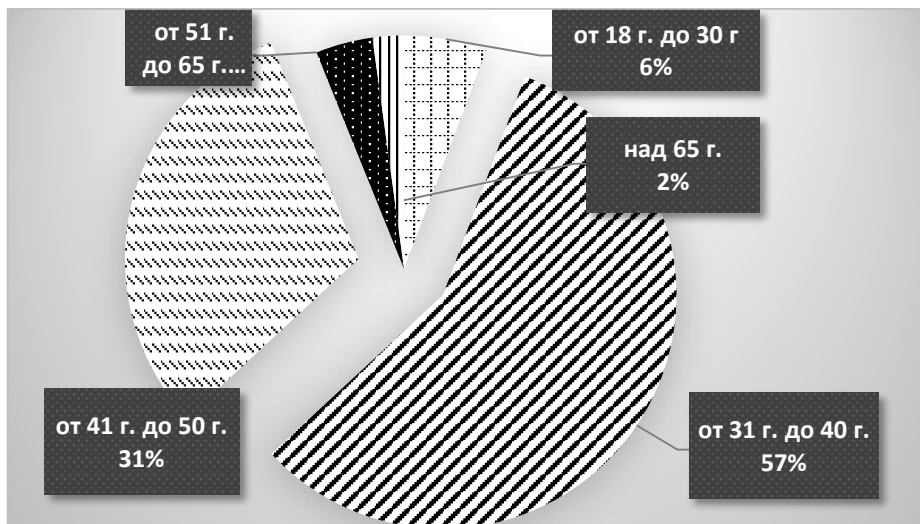

Фигура 1. Структура на домакинствата според броя на членовете

Едночленните домакинства в анкетното проучване представляват 17%. В този случай разминаването с официалните данни е 13%. Разпределението по данните на НСИ към 2011 е с относителен дял 30%. Двучленните домакинства, обект на изследването, обхващат подвидове две и пет. Домакинствата от двама възрастни без деца представляват 20% от общата

структура на изследването. Домакинствата на сам родител с едно дете представляват 7% от изследването. В състава на тричленните домакинства влизат подвидове три и шест. Относителният дял на домакинствата от двама възрастни с едно дете в общата структура на изследването на домакинствата е 32%. Домакинствата на сам родител с две и повече деца представлява 1%. В проучването са включени и четиричленни домакинства подвид четири, двама възрастни с две и повече деца, които заемат 23% от изследваната съвкупност. По данни на НСИ в България тези домакинства са 13%. В изследването не са участвали домакинства с деца, които имат собствени доходи. Необходимо е да се уточни, че обобщението на етапите от проучването е етап, следващ провеждането му и поради тази причина възникват несъответствия с официално публикуваната информация. В допълнение на това следва да се отбележи, че анкетното проучване е анонимно и авторът няма предварителна информация относно числеността на домакинството, влизащо в обхвата на изследването. В резултат на това може да бъде направено заключение, че въпреки регистрираните несъответствия, извадката отразява в общи линии действителното разпределение на домакинствата в страната, съобразно броя членове, влизащи в състава им.

За целите на проучването и изясняване на факторите, оказващи влияние при вземане на решения за спестяване и инвестиране, домакинствата са групирани по възрастов профил според теорията на жизнения цикъл. За база на разпределението служат данни от НСИ за демографския облик на населението към 31.12. 2018 г.

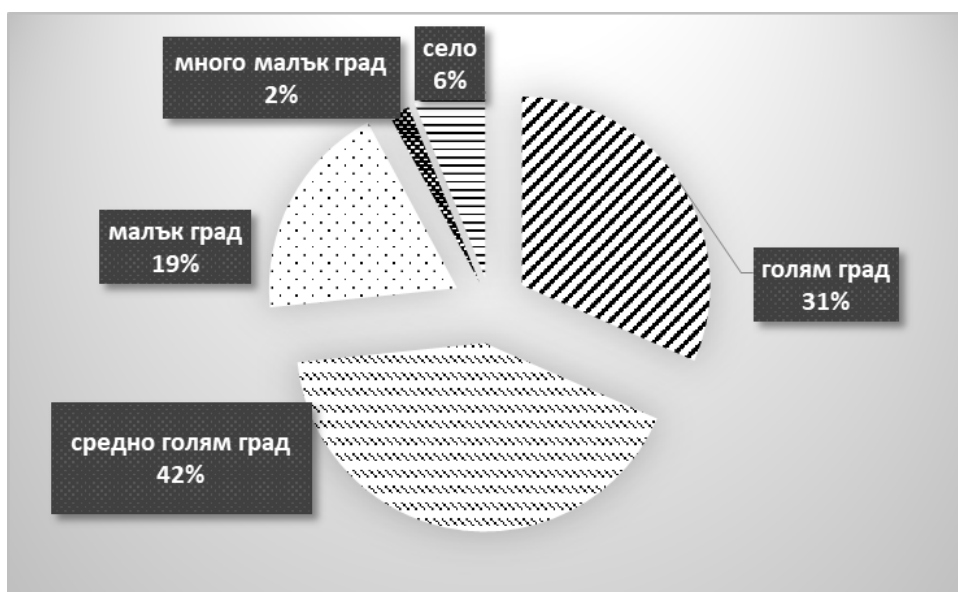

Фигура 2. Разпределение на домакинствата по възраст

Домакинствата на възраст между 18 г. и 30 г. заемат 6% от съвкупността. Разпределението на данните според НСИ е с относителен дял 7%.

В интервала от 31 г. до 40 г. изследваните домакинства заемат 57%. Съпоставката с НСИ показва, че населението в тази възраст заема 13%. Домакинствата на възраст между 41 г. и 50 г. заемат в извадката 31%. По данни на НСИ относителният дял е 20%. Анкетираниите домакинства в настоящата разработка заемат 21%, според НСИ съвкупният дял от населението в тази възрастова група е 20%. Домакинствата от 51 г. до 65 г. заемат 4 %. Официалните данни показват, че дялът на населението е 27%. Домакинства над 65% заемат 2% в извадката. По данни на НСИ населението е 33%. В резултат на анализа по възрастов критерий може да бъде направено заключението, че въпреки регистрираните несъответствия извадката не отразява действителното разпределение на домакинствата съобразно възрастта на членовете, влизащи в състава им.

Извадката се характеризира и с демографски статус отново в съответствие с официално публикувани данни. По данни на НСИ съотношението между живущите в градски и селски ареали през 2011 г. е 73%, живеещо в градовете, и 23%, населяващо селата. Съвкупността, участваща в настоящото изследване, е разпределена 94% в градовете и 6% в селата. Населението на страната е динамична величина, която е подложена на непрекъснати промени и в резултат на това са възможни различия в неговия брой в отделни моменти от времето.

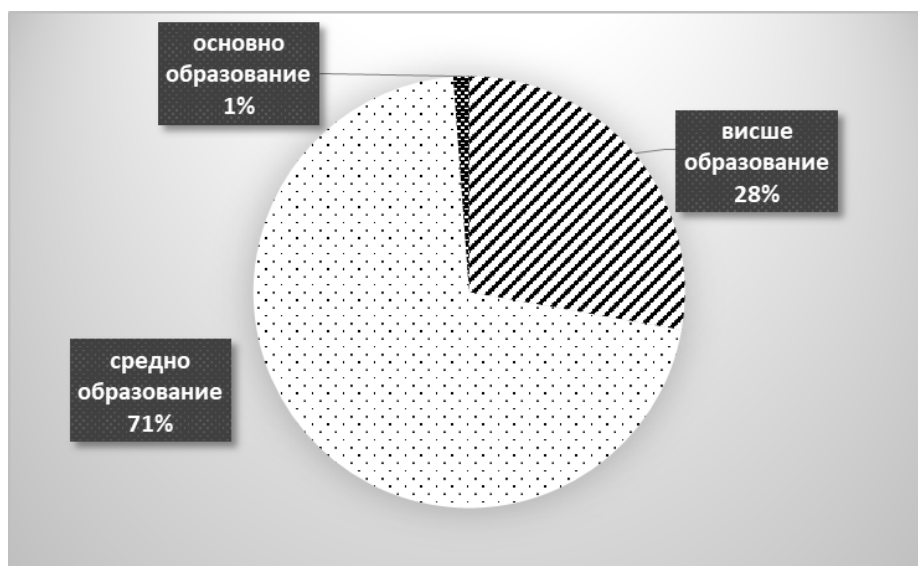

Фигура 3. Демографска структура на анкетираните домакинства

Както е видно на Фигура 3, според разпределението на домакинствата съобразно критерий „населено място“ най-голяма е концентрацията

на домакинствата в средноголемите градове от 50 хил. до 200 хил. души – 42%. На следващо място с 31% от домакинствата се подреждат големите градове с жители над 200 хил. души. В малките градове с население от 10 хил. до 50 хил. души живеят 19% от респондентите. В градовете с по-малко от 10 хил. души живеят 2 % от наблюдаваните домакинства. В селата живеят 6% от изследваните домакинства.

За да се изведат закономерности в поведението на отделните видове домакинства при вземане на решения за спестяване и инвестиране, се налага да се конкретизира техният образователен статус и ниво на финансова грамотност. С оглед постигането на поставената цел от анкетното проучване, изясняване факторите, оказващи влияние при отказ или отлагане на вземане на решения за спестяване и инвестиране, в анкетата са включени домакинства с различна степен на образование и различно ниво на финансова грамотност. По данни от НСИ за 2018 г. 31% от населението е със завършена степен на висше образование, 28% е със степен средно образование и 41% е с основно образование. В анкетната карта е зададен въпрос, уточняващ образователното ниво на поне един от членовете, които вземат финансови решения в домакинството.

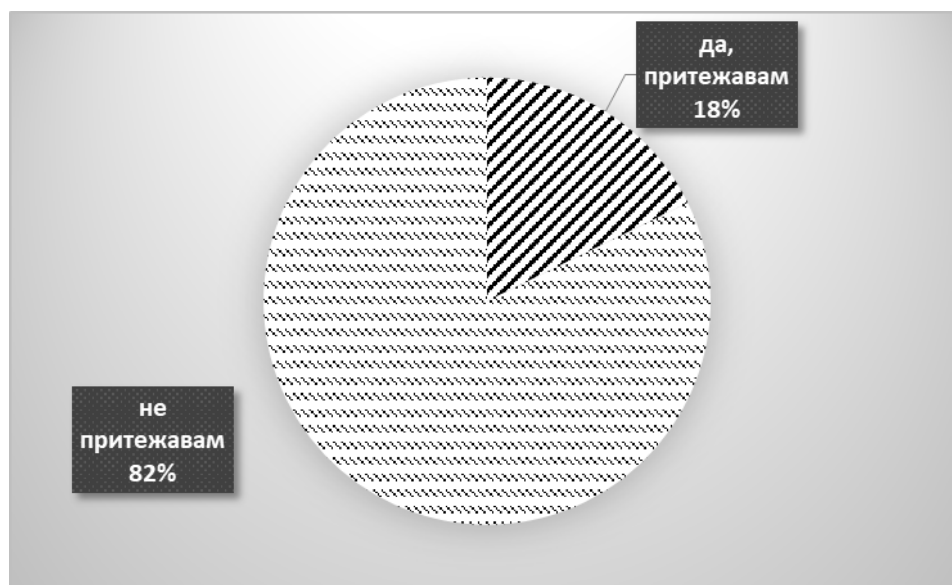

Фигура 4. Образователен статус на анкетираните домакинства

В изследваната съвкупност 71% са със средно образование, 28% са посочили висше и само 1% от респондентите са отбелязали основно образование.

Друг важен аспект, според автора, при вземане на решение за спестяване и инвестиране е нивото на финансова грамотност. Въпросът е ди-

хотомен и предоставя възможност, анкетираните да потвърдят наличие на финансово обучение или образование или да отговорят отрицателно.

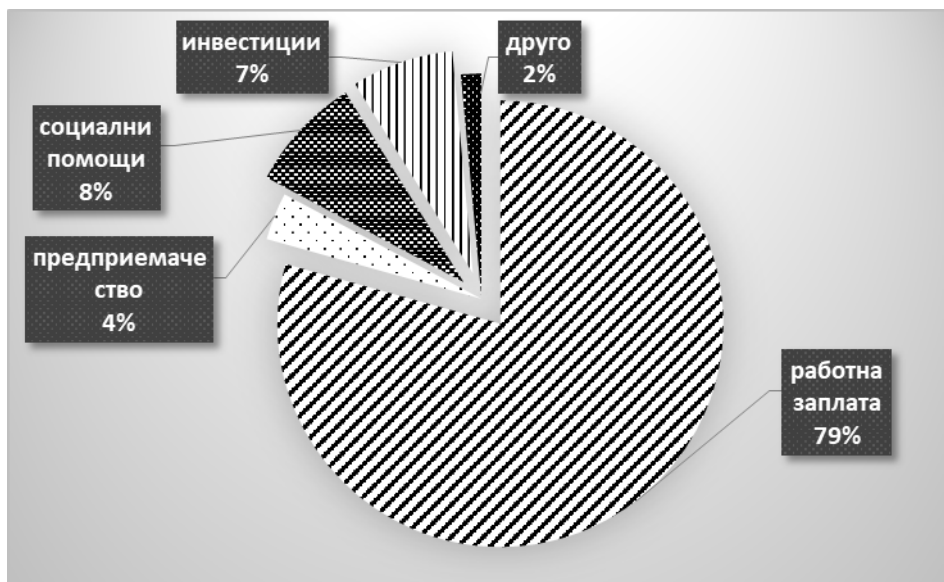
Фигура 5. Ниво на финансова грамотност

Нивото на финансова грамотност е разпределено, както следва – 82% отговарят, че не са посещавали курсове за повишаване на финансовата грамотност и само 18% потвърждават наличие на финансови знания и умения.

Направеният до момента анализ на социално-демографската структура на домакинствата, включени в анкетното проучване, потвърждава представителността на изследваната съвкупност. Структурата на извадката, формирана на случаен принцип, възпроизвежда в основни линии структурата на домакинствата в България, като съответства на данните, предоставени от НСИ.

Разумното поведение при вземане на решения за спестяване и инвестиране се основава на диагностицирането на финансовото състояние на домакинствата, откриването на слабите места, разкриването на причините за това и предприемането на адекватни действия, свързани с управлението на персоналното богатство. Във връзка с това следващото направление от анализа на домакинствата, включени в обхвата на настоящото изследване, е оценката на тяхното финансово състояние, изразена в основните източници на доходи, диапазон на месечните доходи, определяне на дългосрочните финансови цели и дефинирането на възможни действия в условия на икономическа и персонална криза.

Фигура 6 визуализира източниците за доход на домакинствата.

Фигура 6. Източници на доходи на домакинствата

Синтезираната информация на база проведеното анкетно проучване извежда като основен източник за доход на българските домакинства работната заплата. На работна заплата разчитат мнозинството от респондентите – 79%. Социалните плащания формират финансова основа за 8 % от домакинствата. Доходи от инвестиции получават 7% от анкетираните, 4 % разчитат на доходи от предприемаческа дейност, а 2% посочват като отговор „друго“.

За целите на изследването за установяване на факторите, детерминанти на решения за спестяване и инвестиране, интерес представлява броят на домакинствата, посочили алтернативни източници на доходи.

Таблица 1

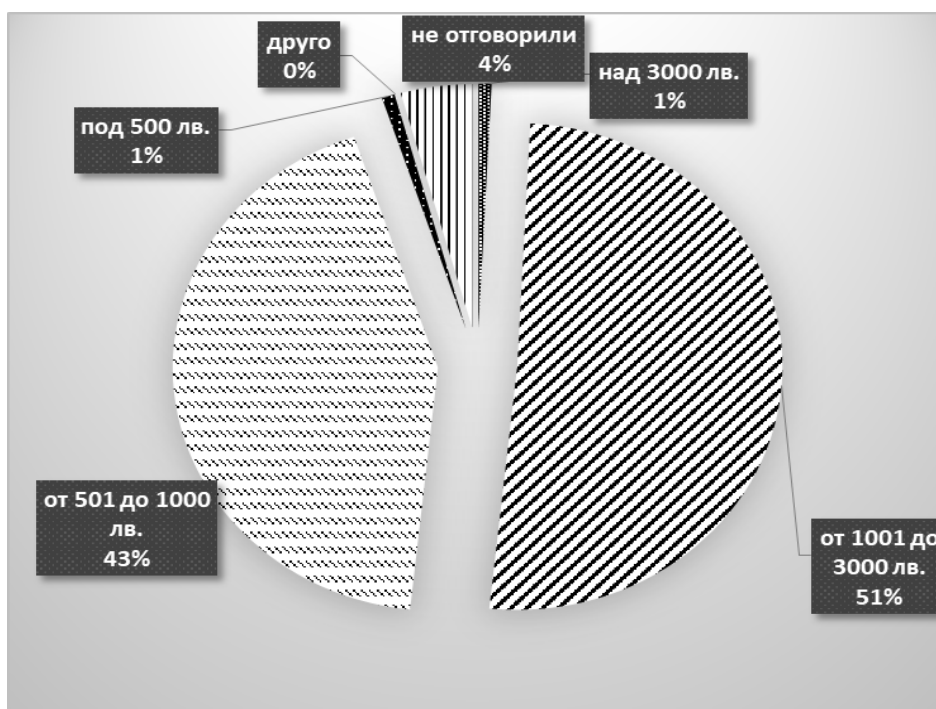
Домакинства с повече от един източник на доход

Разпределение на домакинствата, според броя на източници на доход	Брой домакинства	Относителен дял
домакинства с два източника на доход	75	14%
домакинства с три и повече източника на доход	14	2%
домакинства, при които един от източниците на доход е от инвестиции	45	9%

Източник: собствени изчисления.

Таблица 1 визуализира броя на домакинствата, които имат два източника на доход, относителният дял на които е 14% от броя на респондентите, докато дялът на домакинствата с три и повече източника на доходи заема само 2%. Относителният дял на домакинствата, при които един от източниците на доходи е от инвестиции, е 9%. В заключение може да се обобщи, че 84% от анкетираните имат само един източник на доход.

Друг фактор, определящ поведението на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране, е величината на дохода. Фигура 7 визуализира величината на доходите, които респондентите получават месечно.

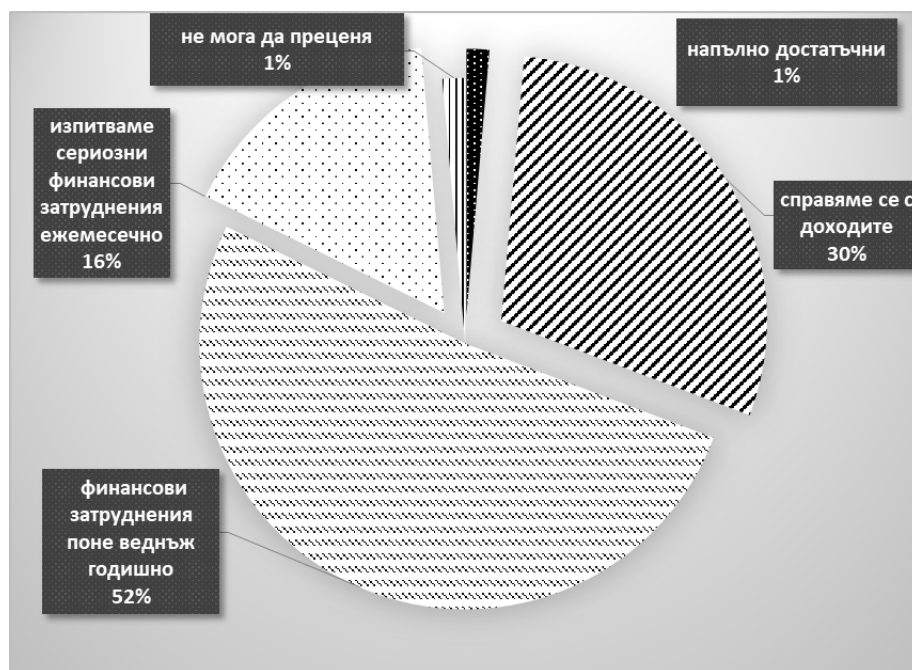

Фигура 7. Величина на доходите

Доходи над 3000 лв. месечно получават 4% от анкетираните. Най-голям относителен дял 51% заема вариант на отговор от 1001 лв. до 3000 лв. 43% от домакинствата са отговорили, че получават от 501 лв. до 1000 лв. Нито едно домакинство не е отговорило, че получава доход под 500 лв. Като отговор „друго“ са отговорили 1% от анкетираните. 4% от респондентите не са посочили отговор на този въпрос.

За да бъдат установени възможностите за потребление на финансови услуги, се налага и оценка на финансовото състояние на домакинствата. Анкетната карта позволява, домакинствата да оценят достатъчността

на личните си доходи, избирайки алтернативи, които отразяват възможните сценарии по отношение на разполагаемия месечен ресурс.

Фигура 8. Оценка на финансовото състояние на домакинствата

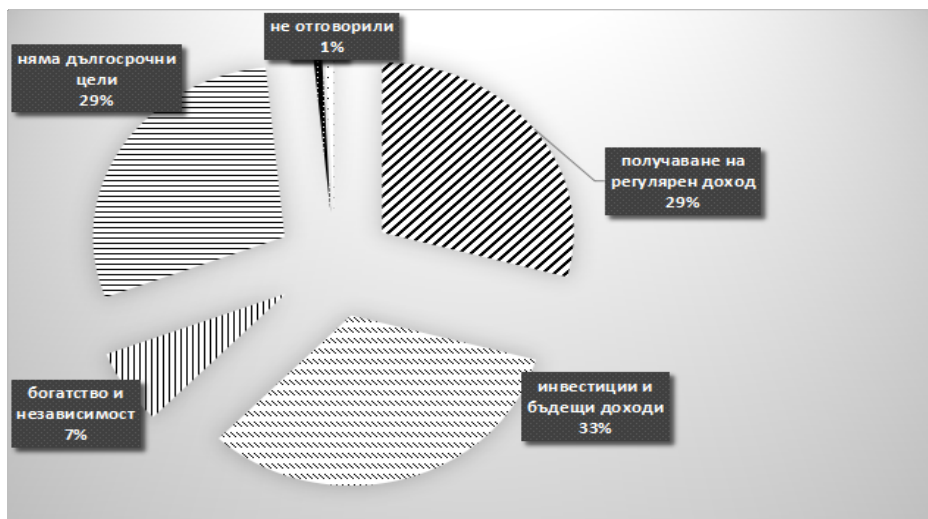
Субективната оценка е преобладаващо негативна. 52 % от домакинствата са отговорили, че изпитват финансови затруднения поне веднъж годишно, а 16% заявяват, че изпитват затруднения ежемесечно. 30% се справят с доходите, които получават, за 1% са напълно достатъчни.

Планирането и поставянето на определени цели е част от разумното поведение на домакинствата. Чрез фиг. 9 се визуализират дългосрочните финансови цели на анкетираните домакинства.

33% от домакинствата са отговорили, че финансовите цели са свързани с получаване на бъдещи доходи от инвестиции. Равен брой респонденти са отговорили, че нямат дългосрочни финансови цели. Дългосрочните финансови цели на 7% от домакинствата са за натрупване на богатство. 1% от респондентите са отговорили с „друго“ и 1% не са отговорили на въпроса.

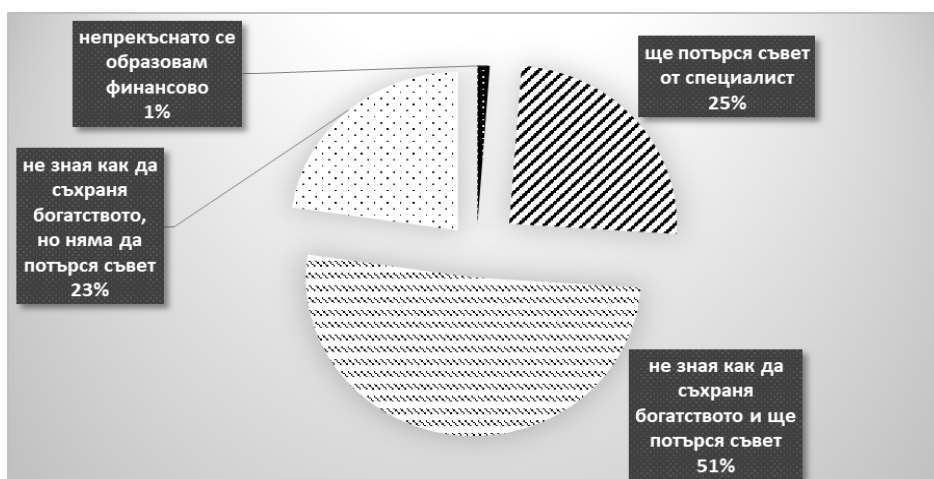
Разумното финансово поведение на домакинствата налага и оценка на кризисните ситуации както в макроикономически аспект, така и засягащи личното персонално богатство. Анкетната карта предлага въпрос, даващ възможност на домакинствата да преценят действията си при възможни рискови ситуации.

Фигура 9. Определяне на дългосрочните финансови цели

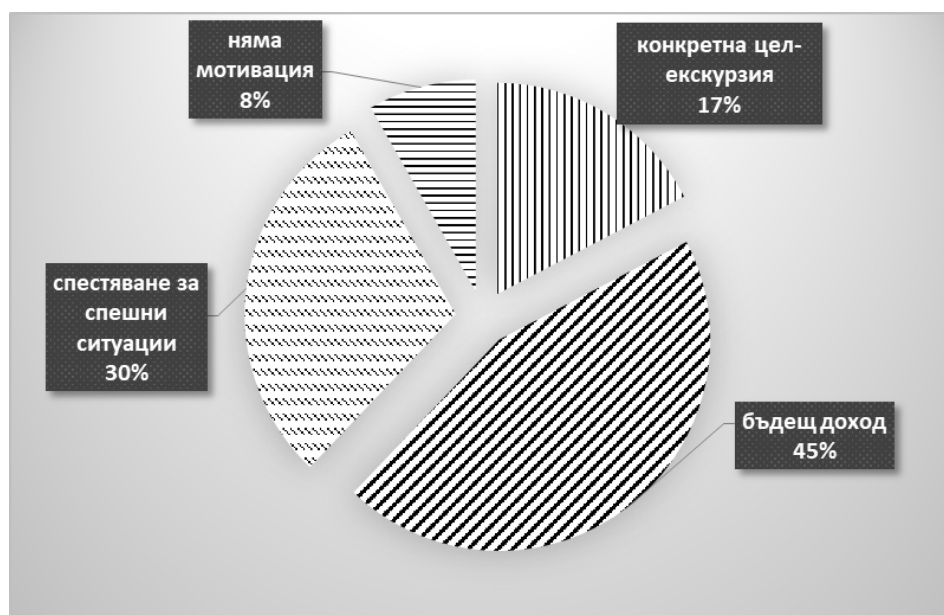
На Фигура 10 са представени възможни варианти за действие на домакинствата при възникване на финансови ситуации, застрашаващи персонално богатство. 51% от анкетираните не знаят как да съхранят богатството си и ще потърсят съвет от специалист. 25% от домакинствата знаят как да съхранят богатството си, но ще потърсят съвет от специалист. 23% от респондентите не знаят как да съхранят богатството си, но няма да потърсят консултация от специалист. Само 1% от респондентите заявяват, че непрекъснато се образуват финансово.

Фигура 10. Избор на възможности за поведение на домакинствата при рискови ситуации

За да бъдат установени факторите, оказващи влияние при вземането на решения от страна на домакинствата за спестяване и инвестиране, в анкетната карта са включени въпроси, разкриващи текущата ситуация за всяко конкретно домакинство.

За постигане целта на настоящото изследване – определяне факторите, влияещи върху поведението на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране, в анкетната карта е включен въпрос за водещата причина, в случаите при които домакинствата не биха спестявали.

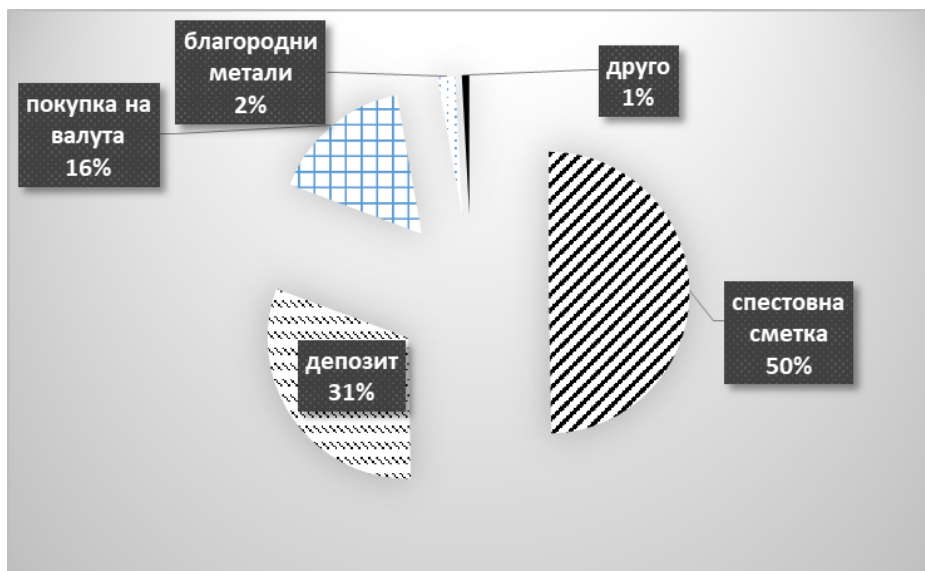
Фигура 11. Мотиви за спестяване на домакинствата

От анкетиранияте домакинства 45% са отбелязали, че спестяват с цел получаване на бъдещ доход. Мотивите на 30% от респондентите са за спестяване за спешни ситуации, 17% посочват, че спестяват с конкретна цел, докато 8% нямат мотиви за спестяване.

Разпределението на финансовите инструменти за спестяване на домакинствата са визуализирани чрез Фигура 12. 50% от домакинствата отбелязват, че спестяват в спестовна сметка³. Домакинства, които спестяват в депозит⁴, са 31%. Домакинства, които спестяват в чужда валута, са 16%. Благородни метали като финансов инструмент за спестяване са отбелязали 2% от респондентите. 1% от анкетиранияте са отбелязали като отговор „друго“.

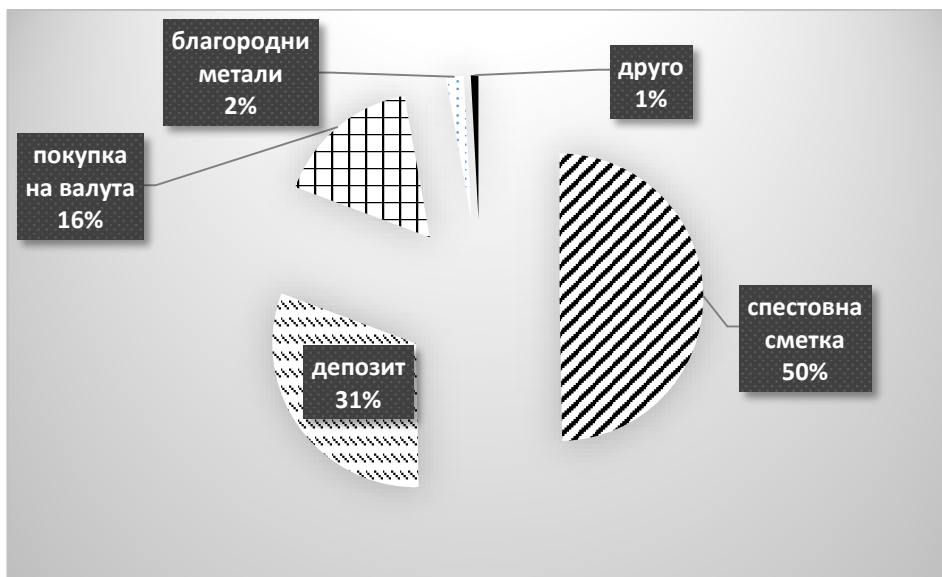
³ Безсрочна спестовна сметка.

⁴ Депозит – пари, внесени в банка за определен период от време, за които се получава лихва.

Фигура 12. Разпределение на финансови инструменти за спестяване

Следствие от резултатите от анализа на разпределението на финансовите инструменти за спестявания е и разпределението на респондентите според наличието на спестявания – 31% заявяват отсъствието на такива.

Фигура 13. Разпределение на домакинствата от анкетното проучване според наличието на спестявания

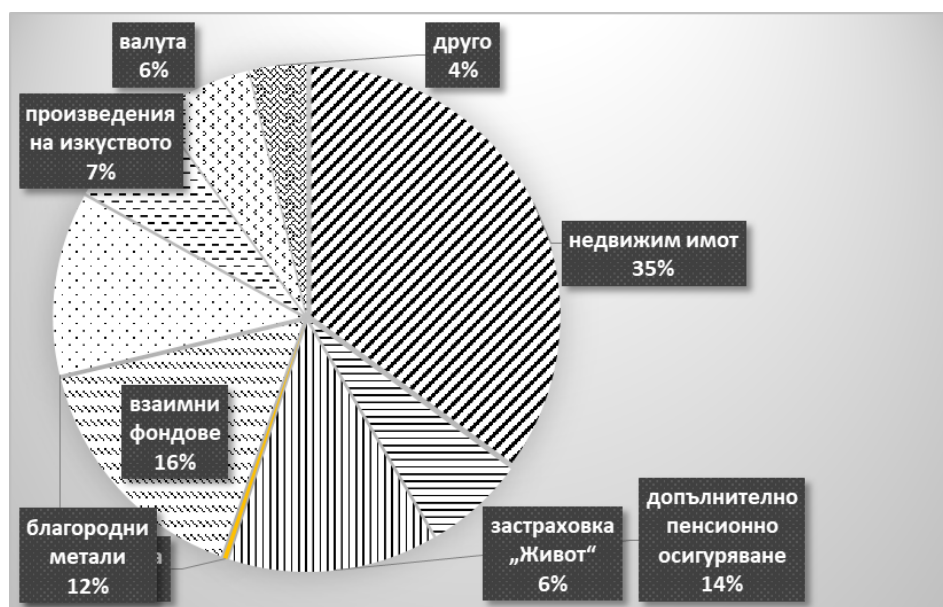
Персоналният финансов мениджмънт е специфичен поради хетерогенността на домакинствата и тяхната икономическа култура.

За да се проследи промяна в тенденциите в поведението на домакинствата, авторът сравнява с резултати от проведено изследване, чиято основна цел е набиране на информация относно финансовото поведение на домакинствата от М. Павлова (Павлова, М., 2014), в което 51% от домакинствата нямат възможност за спестявания.

Според получените резултати в настоящата разработка авторът определя като значим мотив за спестяване “парадоксът на спестяванията“, при който решенията са продиктувани от страх от бъдещи събития.

Анкетната карта е организирана така, че включва въпрос, уточняващ значимостта на определени фактори, които оказват влияние при вземането на решения за спестяване и инвестиране върху домакинствата. Като най-значим фактор 41% от домакинствата определят вероятността от спешна нужда от пари. На второ място по значимост е величината на дохода за спестяване с относителен дял 25%.

Наличието на инвестиции е в основата на нарастване на богатството на домакинствата. Визуализация на финансовите инструменти за инвестиране, разпределени в богатството на анкетираните, е представена чрез Фигура 14. Възможен е повече от един отговор на въпроса в какви инвестиционни носители инвестират домакинствата.

Фигура 14. Разпределение на инвестиционните инструменти в богатството на домакинствата

Мотивите на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране трудно могат да бъдат анализирани, защото в тях има вероятност за нереализация. Единственият начин да се проследи изпълнението на посочените цели от домакинствата, е чрез диагностичен анализ на техните инвестиции. Диагностичният анализ дава възможност да се установи степента на пазарноориентирано поведение при вземането на решения от домакинствата за спестяване и инвестиране. От фигурата се вижда, че 31% от активите на домакинствата са в недвижима собственост. 16% от домакинствата са инвестирали във взаимни фондове. 14% притежават допълнително пенсионно осигуряване. 12% от активите на респондентите са в благородни метали. Сравнително близки относителни дялове заемат инвестициите в произведения на изкуството – 7%, застраховка „Живот“ и валута по 6% . Домакинства, които са посочили като отговор „друго“, заемат 4% от извадката.

Направеният анализ насочва вниманието към оценка на факторите, оказващи влияние при вземането на решения за спестяване и инвестиране.

Поради ограничение в обема на разработката, за да се очертае спецификата на поведение на домакинствата при вземане на решения за спестяване и инвестиране за периода юли–август 2019 г., се прилага модел, включващ: вид на домакинството, доход и резултата от решението на домакинствата – наличие или отсъствие на финансови и реални инструменти за спестяване и инвестиране.

В основата на решенията на домакинствата за спестяване и инвестиране е решението за разпределение на ресурсите. В началото на миналия век Кейнс разработва основните идеи на теорията на абсолютния доход (Кейнс, 2013). Според Кейнс решаващ фактор за спестяване е абсолютният доход и предлага потреблението и спестяванията на домакинствата да се разглеждат като производни на разполагаемия доход.

Според Фридман (Caroll, 2001) индивидите вземат решение за потребление и спестяване на основата на очаквания съвкупен доход в рамките на своя живот, който нарича „перманентен“ доход. Фридман смята, че хората се опитват да поддържат относително постоянно и приемливо за тях равнище на жизнения стандарт, като не вземат под внимание възникнали временни отклонения от текущия доход. На тази основа прави предположения, че върху финансовите решения на индивидите влияние оказва не размерът на дохода, а фактори като съотношение между персонално богатство и текущ доход.

В обхвата на настоящото изследване се анализират доходите и видът на домакинствата, за да се разгледат резултатите от решенията за спестяване и инвестиране спрямо промяната във факторите.

При анализ на вида на домакинствата и притежаването на финансови инструменти за спестяване се установява, че с най-висок относителен дял – 31 % – са домакинствата с двама възрастни с две и повече деца. С

най-нисък относителен дял от съвкупността за наличие на финансови инструменти за спестяване е домакинство с един член.

С най-висок относителен дял 9% от извадката представляват домакинствата, с двама възрастни членове, които получават доходи над 3000 лв. месечно. Домакинствата с две и повече деца представляват 10% от домакинствата с най-ниски доходи. Това са и домакинствата с най-нисък относителен дял в притежаването на инвестиционни инструменти.

От извършения анализ може да се заключи, че домакинствата с рисков профил в извадката в модела: вид на домакинство, доход, резултати от решения за спестяване и инвестиране са домакинствата с двама възрастни членове и две и повече деца. Домакинствата с двама членове са с най-устойчив модел в разпределението на финансовите ресурси.

В резултат на проведения анализ може да се направи изводът, че домакинствата вземат решение за спестяване и инвестиране по различен начин в зависимост от броя на членове в семейството и нивото на получавания доход.

Заключение

В глобалното съвремие домакинствата са изправени пред предизвикателството, всеки ден да вземат решения за разпределение на своите финансови ресурси. Промените на макроикономически, социални, технологични, както и на субективни фактори, за самите домакинства, повишават нивото на риск в системата на персоналния финансов мениджмънт и налагат промяна в моделите на вземане на решения за спестяване и инвестиране. В динамично променящ се свят осъществяването на необходимото ниво на стабилност за постигане на финансовите цели е следствие на промяна в моделите на вземане на решения. В този смисъл решенията за спестявания и инвестиции в реални и финансови активи се превръщат в механизъм за избягване на риска от загуба на благосъстоянието.

Bibliography

- Beckmann, B. (2013). *Financial Literacy and Household Savings in Romania*. University of south Florida.
- Frank, H. (1989). Frames of Reference and the Quality of Life. *American Economic Review*, 80-85. .
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton University Press.
- Garman, T. §. (2012). *Personal finance*. New York: Houghton Mifflin.

- Gigerenzer, G. G. (1996). Reasoning the fast and frugal way: Models of bounded rationality. *Psychological Review*, 103.
- Gilovich, T., G. D. (2006). *Introduction - Heuristics and Biases Then and now*. 2006: Cambridge University Press.
- Gitman, L. &. (1997). *Fundamentals of investing*. New York: Harpercollins College Publishers.
- Modigliani, F. (1975). The Life Cycle Hypothesis of Saving Twenty Years Later. *Contemporary Issues in Economics*, 151.
- Modigliani, F. (1985). Life cycle, individual thrift and the wealth of nations . *Economic Sciences* , 150-171.
- Modigliani, F. (2005). Life cycle, individual, thrift and the wealth of nations. *Research Program in Development Studies and Central for Health and Wellbeing*, 1-23.
- Peterson, M. (2009). *An Introduction to Decision Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Sholpan, G. §. (2017). Financial Literacy of Rural Population as a Determinant of Saving Behavior in Kazakhstan. *RURAL SUSTAINABILITY RESEARCH*, 33-41.
- Simon, H. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69.
- Tversky, A. K. (1992). Advances in prospect theory: Culminative representation of uncertainly. *Journal of Risk and Uncertainty*, 297.
- Von Neuman, J. M. (1944). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Адамов, В.. (2006). *Финансов анализ*. В.Търново: Абагар.
- Бондарева, С. (2014). Особенности персональной финансовой деятельности. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*, 55.
- Бондарева, С. (2015). Системны подход к управлению персональными финансами. *Оценка и оценочная деятельность*, 58-68.
- Джонев, С. (1996). *Социална психология* . София: Софи -Р.
- Джонк, Л. Г. (1997). *Основы инвестирования*. Москва: Издательство " Дело".
- Димитрова, Т. (2010). *Персоналните финанси-основа за управление на личното богатство*. Свищов: АИ.
- Ермелина, Д. А. (2013). Инвестиции в свете икономической теории. *«Региональные проблемы преобразования экономики»*, 239-246.

- Канев, Д. (2018). *Архитектура на избора*. София: Е-ЛИТЕРА СОФТ
- Канеман, Д. (2012). *Мисленето*. София: Изток Запад.
- Карастоянов, Г. (2018). *Индивидуални различия при вземане на решения* .
София: Изток-Запад.
- Костов, Д. (2018). *Финансово моделиране с MS Excel за докторанти*.
Свищов: СА" Ценов".
- Маслоу, А. (1999). *МОТИВАЦИЯ И ЛИЧНОСТЪ*. Москва: Евразия.
- Маслоу, Е. (2001). *Мотивация и личност*. София: Кибея.
- Павлов, Ц. (2015). *Приложение на поведенческите финанси при анализ на инвестиционната активност на българския капиталов пазар*.
Свищов: СА.
- Павлова, М. (2014). *Оптимизиране богатството на домакинствата* .
Свищов: СА.
- Павлова, М. (2014, 12). Финансови стратегии и инвестиционна активност на домакинствата в България. *Алманах научни изследвания на докторанти* (р. 217). Свищов.
- Петранов, С. (2015). *Инвестиции*. София : Класика и стил ООД.
- Радулкова, А. (2012, 18). Неокласически и институционален синтез на домакинствата. *Алманах за научни изследвания*, pp. 1-14.
- Радулова, А. (2013). *Персоналните финанси в България–теоритични аспекти и емпирични свидетелства*. Свищов: АИ.
- Радулова, А., & Павлова, М. (2016). *Персонални финанси*. Велико Търново: Фабер.
- Славева, К. (2018). *Методология и методика на емперичните изследвания*.
Свищов: СА.
- Хаджийски, И. (2002). *Бит и душевност на нашия народ* . София: Изток-Запад77.

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЩОВ

ГОДИШЕН

АЛМАНАХ
НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
НА ДОКТОРАНТИ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
НА ДОКТОРАНТИ

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ

Том XII, 2019

Книга 15

Том XII, 2019 г.
Книга 15

Академично издателство
„ЦЕНОВ“ - Свищов

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Доц. д-р Стефан Маринов Симеонов – главен редактор

Доц. д-р Росица Христова Колева – зам.главен редактор

Доц. д-р Красимира Борисова Славева – организационен секретар

Доц. д-р Марина Ангелова Николова

Доц. д-р Христо Георгиев Сирашки

Доц. д-р Ваня Григорова

Екип за техническо обслужване:

Анка Петкова Танева – стилев редактор

Ст. преп. Маргарита Евгениева Михайлова – превод и редакция
на английски език

Милена Димитрова Александрова – технически секретар

ISSN 1313-6542

СЪДЪРЖАНИЕ

Студии

Таня Стайкова Йорданова ПОВЕДЕНИЕ НА ДОМАКИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ ПРИ ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЯ ЗА СПЕСТЯВАНЕ И ИНВЕСТИРАНЕ	5
Анелия Стефанова Пенева АНАЛИЗ НА ВЗАИМОВРЪЗКИТЕ МЕЖДУ КАПИТАЛОВИТЕ И ВАЛУТНИТЕ ПАЗАРИ	29
Криста Цветанова Нейкова КОНЦЕПТУАЛНИ ОСНОВИ НА ЛОЯЛНОСТТА	51
Борислав Красимиров Киров ЕФЕКТЪТ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ КРЕДИТНИ РЕГУЛАЦИИ ВЪРХУ ИПОТЕЧНОТО КРЕДИТИРАНЕ И ИНВЕСТИЦИИТЕ В ИПОТЕЧНИ ОБЛИГАЦИИ	78
Мариета Бориславова Спасова ПРОГРАМАТА ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА КАЧЕСТВО И УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ – ОСНОВА ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ВЪТРЕШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР	98
Михаела Стоянова Монова НОВИТЕ ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ ПРОМЕНИ ПО ЗАСТРАХОВКА „ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТ” НА АВТОМОБИЛИСТИТЕ И ВЛИЯНИЕТО ИМ ВЪРХУ ФИНАНСОВАТА СТАБИЛНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ ЗАСТРАХОВАТЕЛЕН ПАЗАР	125

Статии

Юлиан Сашков Бенев АНАЛИЗ НА АКТУАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ В БАНКОВАТА СФЕРА И НЕЙНАТА СТРАТЕГИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ В КОНТЕКСТА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА БАНКОВИТЕ УСЛУГИ В ЕС	157
Пресиян Илианов Василев ОРГАНИЗАЦИОННИ ПОДХОДИ ЗА МИНИМАЛИЗИРАНЕ НА КИБЕРРИСКОВЕТЕ ПРИ ОДИТОРСКАТА ДЕЙНОСТ	174

Цветелина Красмирова Иванова НАСОКИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ОРГАНИЗАЦИОННАТА КУЛТУРА	190
Димитър Пламенов Попов ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЕМА И ДИНАМИКАТА НА СЕКЮРИТИЗИРАНИЯ ВЪТРЕШЕН ДЪРЖАВЕН ДЪЛГ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО КЪМ ЕС	213
Пламен Василев Георгиев СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА. ЕФЕКТИ И ЗАПЛАХИ ЗА БАНКОВАТА СИСТЕМА	226
Светла Михайлова Боянова ОТНОСНО ЗНАЧЕНИЕТО НА ВЪТРЕШНИЯ КОНТРОЛ ЗА БАНКОВАТА СИГУРНОСТ	237
Венцислав Георгиев Диков РЕГУЛАТОРНА РАМКА ЗА ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКА ЗАЩИТА НА АВТОРСКИТЕ ПРАВА В ЕС	266
Муса Мустафа Сръкьов МОДЕЛ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА „БОНУС–ВАУЧЕР“	277
Николай Тодоров Здравков УПРАВЛЕНСКИ ФИНАНСОВ АНАЛИЗ НА ЗАСТРАХОВАТЕЛНИТЕ ПОСРЕДНИЧЕСКИ ФИРМИ - СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА МОДЕЛИ НА СВОБОДНИТЕ ПАРИЧНИ ПОТОЦИ	285
Таня Иванова Рисемова ПРОБЛЕМИ НА ЗАЕТОСТТА И БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРСКИТЕ ОБЛАСТИ ПО ТЕЧЕНИЕТО НА ДОЛЕН ДУНАВ	298
Ана Борисова Иванова ИЗТОЧНИЦИ И МОДЕЛИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО – СПЕЦИФИКА И ЕФЕКТИВНОСТ ПРИ ПРЕДОСТАВЯНЕ НА ЗДРАВНИ УСЛУГИ ...	313
Люба Мартинова Митева КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРОБЛЕМИТЕ В БОЛНИЧНИЯ СЕКТОР	325

Станислав Иванов Шишманов БАНКИТЕ И КАСОВОТО ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИЯ И ОБЩИНСКИТЕ БЮДЖЕТИ	341
Валери Йорданов Велковски ПРОБЛЕМИ НА УСТРОЙСТВЕНИТЕ ПОЛИТИКИ И УСТРОЙСТВЕНИТЕ МЕРОПРИЯТИЯ В ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ЗЕМИ (НА ПРИМЕРА НА ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ)	355
Симеон Венциславов Симеонов СПЕЦИФИКА НА ТУРИСТА ПРАКТИКУВАЩ КУЛИНАРЕН ТУРИЗЪМ	383
Emre Zafer Güney BUTCHERS SCHEDULING MODEL EXAMINATION BY TIME STUDY OBSERVATIONS	398
Андрей Йорданов ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ТОВА ДА БЪДЕШ AGILE /SCRUM	408
Диана Христова КОРПОРАТИВНА АМНЕЗИЯ И МОНИТОРИНГ НА НЕЯВНИТЕ ЗНАНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИТЕ	416
Борислав Боев ПРОЕКТНОТО УПРАВЛЕНИЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕТО НА НОВИ ЯДРЕНИ МОЩНОСТИ – ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	424
Димитър Георгиев Тричков ПАЗАРНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ ПРЕД ТЕЛЕКОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ	445
Veneta Todorova Lyubenova BRAND TRUST AS A SOURCE OF BRAND EQUITY	473
Росица Атанасова Проданова ЕВРОПЕЙСКАТА ЦЕНТРАЛНА БАНКА – АНАЛИЗ НА ИНСТИТУЦИЯТА И ПОЗИЦИЯТА Й В СЧЕТОВОДНИЯ БАЛАНС	488
Зорница Крумова ИНОВАЦИИ – ОСНОВЕН ФАКТОР ЗА ПОВИШАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА	507
Yaakov Itach FINANCIAL LITERACY LEVEL OF HIGH SCHOOL STUDENTS AND ITS ECONOMIC PATTERNS REFLECTIONS	518

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ
НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДОКТОРАНТИ
Студии и статии
Том XII – 2019, книга 15

Даден за печат на 28.05.2020 г., излязъл от печат 02.06.2020 г.
Поръчка № 18464; формат 16/70/100; тираж 50

ISSN 1313-6542

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов“
Свищов, ул. Градево № 24